

Słowiańskie przyjemności 2: Przekraczanie granic

pod redakcją

Elżbiety Solak, Barbary Popiołek i Bojany Todorović

Kraków 2018

Słowiańskie przyjemności 2: Przekraczanie granic

pod red. Elżbiety Solak, Barbary Popiołek i Bojany Todorovici

Copyright © by Autorzy, 2018

Recenzja naukowa

dr hab. Anna Kostecka-Sadowa, prof. IJP PAN w Krakowie

Publikacja dofinansowana przez Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Opracowanie techniczne, dtp, projekt okładki
Tomasz Sekunda

Zdjęcie na okładce
Elżbieta Solak

Wydanie I

ISBN 978-83-66084-20-9

Wydawnictwo «scriptum»
Tomasz Sekunda
tel. 604 532 898
e-mail: scriptum@wydawnictwoscriptum.pl

www.wydawnictwoscriptum.pl

Spis treści

Od redakcji	7
Aleksandra Hudymač	
Podróże Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerskiego	9
Krzysztof Popek	
Granice szyderstwa. Satyra polityczna i cenzura w Bułgarii przełomu XIX i XX wieku	23
Piotr Gierowski	
Na artystycznych peryferiach: <i>Nejskromnější umění</i> Josefa Čapka	35
Miron Pukan	
Poetologicko-estetické a genologicko-morfologické presk(t)upovania hraníc v súčasnej slovenskej dráme a divadle	49
Mladen Pavičić	
Czy granice języka słoweńskiego oznaczają granice literatury słoweńskiej? Na przykładzie powieści trzech autorek współczesnych	67
Lyudmila Kirova	
Изучаване на български език като чужд в славянски контекст	83
Eva Tibenska	
Zdvorilosť v komunikácii z aspektu diachrónej aj interjazykovej konfrontácie	95
Helena Chýřlová, Jitka Lukášová	
Przekraczanie granic przyzwoitości: obraz picia i osób pijących alkohol w leksyce i frazeologii polskiej i czeskiej	117
Zbigniew Rusek	
Bulgarian <i>zajda</i> 'bagpipes'	131

Joanna Mleczko	
Kategoria granicy w tradycyjnym bułgarskim obrzędzie weselnym	145
Agnieszka Janiec-Nyitrai	
Kiedy ja staję się Tobą. Radykalna realizacja <i>agape</i> w trylogii noetycznej Karla Čapka	157
Edyta Serafin	
Od transgresji seksualnej do transgresji totalnej – idea transgresji w nieoficjalnej twórczości Honzy Krejcarovej	167
Alicja Fidowicz	
Poza wiekiem, płcią, niepełnosprawnością – przekraczanie granic w <i>Białym klaunie</i> Damira Miloša	177
Weronika Śliwiak	
Pomiędzy Elą a Sanelą. Problem tożsamości i pamięci w powieści Katarzyny Pranić	187

Słowiańskie przyjemności 2: Przekraczanie granic

pod red. Elżbiety Solak, Barbary Popiołek i Bożany Todorović

Od redakcji

Tom niniejszy stanowi pokłosie międzynarodowej konferencji naukowej, która odbyła się w dniach 27–29.10.2016 r. w Krakowie pod egidą Instytutu Filologii Słowiańskiej UJ. „Słowiańskie przyjemności 2: Przekraczanie granic” pomyślane zostały jako kontynuacja eksperymentu, jakim było wcześniejsze spotkanie pod hasłem „Małe przyjemności: katalog słowiański”. Cieszymy się, że zaproponowana przez nas formuła – interdyscyplinarna platforma wymiany myśli – także tym razem spotkała się z zainteresowaniem sławistów, prowadzących badania w różnych dziedzinach, eksplorujących różne obszary kultury przy użyciu różnych metodologii. Zgodnie z naszymi oczekiwaniami przyświecająca nam idea „spotkania ponad podziałami” przyciągnęła badaczy, wobec których stosowane na co dzień etykiety „literaturoznawców”, „językoznawców”, „historyków”, „folklorystów” czy „kulturoznawców” okazują się niewystarczające – tak więc tytułowe „przekraczanie granic” odczytywać można nie tylko w wymiarze tematycznym, ale i metodologicznym – jako sposób funkcjonowania humanistyki.

Temat konferencji stał się pretekstem do dyskusji nad istotą i kulturowymi uwarunkowaniami granic i procesu/ stanu przekraczania tychże, poczynając od ujęcia problematyki w kategoriach dosłownych, pokonywania przestrzeni – np.

Słowiańskie przyjemności 2: Przekraczanie granic

pod red. Elżbiety Solak, Barbary Popiołek i Bojany Todorović

dr Helena Chýlová

Uniwersytet Zachodnioczeski w Pilźnie, Czechy
chylova@kuj.zcu.cz

dr Jitka Lukášová

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska
jitka.lukasova@uj.edu.pl

Przekraczanie granic przyzwoitości:
obraz picia i osób pijących alkohol
w leksyce i frazeologii polskiej i czeskiej

Alkohol w historii ludzkości odgrywał różne role: od lekarstwa oraz środka religijno-mistycznego, aż do środka nadużywanego w celu odurzenia się, co łączy się z przekraczaniem własnych granic. Mamy tutaj na myśli granice zarówno socjolingwistyczne w języku polskim oraz czeskim, jak i kulturowe, do których należą m.in. opanowanie rodzajów toastów, picie pewnych gatunków alkoholu w celach towarzyskich oraz tradycje lub zwyczaje zakotwiczone kulturowo w danym kraju. Używany przez wiele wieków alkohol jako legalny środek odurzający tak w Polsce, jak i w Czechach, został obudowany bogatą leksyką i frazeologią zawierającą językowy obraz świata zarówno polskiego, jak i czeskiego.

Współczesne koncepcje językowego obrazu świata wywodzą się zarówno z myśli badaczy niemieckiego oświecenia (np. J. G. Herder, W. Von Humboldt), jak i z amerykańskiej teorii lingwistyki XX wieku (np. E. Sapir, L. Whorf, R. Langacker, G. Lakoff, M. Johnson, J. Taylor), która jest zgłębianą oraz poszerzana przez lingwistów kognitywnych. Według nich język jest przestrzenią mentalną, procesem kognitywnym oraz narzędziem myśli ludzkiej zawierającym pojęcia jako takie, zasady ich używania i mechanizmy działania w ramach rzeczywistości wspólnoty językowej, która się nimi postuguje.

W nawiązaniu do myśli W. Pisarka (1978), w klasycznej dziś definicji J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego językowy obraz świata to „pewien zespół sądów mniej lub bardziej utrwalony w języku, zawartych w znaczeniach wyrazów lub przez te znaczenia implikowanych, który orzeka o cechach i sposobach istnienia obiektów świata pozajęzykowego”¹ (Bartmiński, Tokarski, 1986: 72). R. Tokarski poszerza przedstawioną definicję o hierarchicznie uporządkowane konkretne struktury gramatyczne i semantyczne oraz wartości akceptowane przez społeczność językową (Tokarski, 1993: 358), R. Grzegorzczkowa zwraca uwagę na strukturę pojęciową, utrwaloną w systemie danego języka za pomocą tekstów (Grzegorzczkowa, 1999: 41), natomiast w rozumieniu J. Maciewicz

¹ W artykule *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata* J. Bartmiński podaje bardziej precyzyjną charakterystykę wyżej wymienionych sądów: „Mogą to być sądy bądź to utrwalone w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowanych tekstach (np. przysłów), bądź to przez formy i teksty języka implikowane” (Bartmiński, 1999: 109).

Keywords

Czech vocabulary and phraseology, Polish vocabulary and phraseology, language image of the world, alcohol drinking

Abstract

The article is devoted to the phenomenon of overstepping boundaries of decency due to alcohol over-consumption. Based on selected vocabulary units it analyses the language image of alcohol drinking in Czech and Polish vocabulary and phraseology. Various conceptual metaphors including the drunk person, the process of alcohol drinking, the state of intoxication as well as the effects of alcohol on the human body are presented and significant source domains used in both languages to describe the phenomena associated with alcohol drinking are also taken into consideration. The language material additionally includes culturally determined metaphors deeply anchored in each of the analysed languages.

można pojęcie językowego obrazu świata określić po pierwsze jako odbicie postrzegania rzeczywistości przez daną wspólnotę językową, po drugie jako proces umożliwiający użytkownikowi języka poruszanie się w świecie rzeczywistym (Maćkiewicz, 1999).

Prezentowany w tym artykule i poddany analizie materiał językowy liczy 165 jednostek w języku polskim oraz 134 jednostki w języku czeskim. Punktem wyjścia jest dla nas pojęcie frazeologizmu czeskiego badacza F. Čermáka, w opinii którego jednostką frazeologiczną można nazwać „utartą kombinację dwóch kolokacji” (Čermák, 2010: 115). W takim razie do obszaru frazeologii należą również synonimy, które w określonych kontekstach poszerzają perspektywę frazeologizmu o tzw. syntagmy leksykalne (Čermák, 2010: 267). Od strony teorii polskiej zostały uwzględnione zarówno myśli S. Skorupki (1959), jak i zasadnicze koncepcje frazeologiczne A. M. Lewickiego (2001), A. Pajdzińskiej (2006) czy P. Müldnera-Nieckowskiego (2007).

Decyzja o przeprowadzeniu analizy wyłączenie na podstawie materiału słownikowego okazała się konieczna z powodu niezwykle bogatego słownictwa dotyczącego picia alkoholu w obu językach. Materiał został zaczerpnięty ze słowników frazeologicznych (Bečka, 1977; Čermák, 1982, 2010; Skorupka, 1974; Müldner-Nieckowski, 2004; Kłosińska, Sobol, Stankiewicz, 2005) oraz największych jednojęzycznych słowników polszczyzny i czeszczyzny (SSiC, 1959–1971; Hugo, 2009; SJP, 1958–1969). Pomocnymi w badaniu znaczenia słów okazały się słowniki etymologiczne (Machek, 2010; Rejzek, 2010; Boryš, 2005; Brückner, 2000) oraz słownik zawierający zakotwiczoną kulturowo leksykę (Kopaliński, 2003). Oprócz wymienionych słowników bardzo pomocnym okazał się *Thesaurus Języka Czeskiego* (Klégr, 2008), z którego na potrzeby niniejszego artykułu przejęte zostały wybrane kategorie semantyczne, do których należą, np. picie jako czynność, wysoka miara upicia się oraz jego skutki; osoba pijąca i jej zachowanie lub okoliczności picia.

Picie alkoholu jako proces jest w obu językach – pomimo bogatej leksyki i frazeologii służącej do tego celu – opisywane eufemistycznie i pośrednio, w obu kulturach bowiem nie wypada mówić wprost o pijaństwie i picciu. Spożywanie alkoholu jest zarówno w języku polskim, jak i czeskim ukazywane na skali od doceniania umiejętności społecznego picia, poprzez pewnego rodzaju przyzwolenie na spożywanie napojów wysokokowych, przedstawiane z przymrużeniem oka, aż do całkowitego potępienia widocznego stanu pijaństwa.

O wielowiekowej obecności alkoholu w obu kulturach świadczy specyficzny rozkład środków gramatycznych, mianowicie czasownik *pić* w obu językach oznacza spożywanie alkoholu² w sposób najbardziej ekonomiczny, bez koniecznego dopełnienia obiektem. Bez wzmianki nie można pozostawić do opisu cech ilości przymiotników oraz rozwijających ich porównań, służących do opisu cech lub zachowań osoby pijanej, których klasyfikacja zostanie przedstawiona niżej.

W porównaniu do wymienionego wyżej czasownika *pić*, frazeologizm *pić na zdrowi* jest używany wyłącznie jako toast, w obu kulturach nie pije się (zwyczajnie) z powodów innych niż zdrowotne, chociaż różnią się zwyczaje związane ze wznoszeniem toastów.

Niemala ilość frazeologizmów odnosi się do przyjemności pijącego płynące ze spożywania alkoholu, np. *nie wylewać za kohnierz, zaglądać do kieliszka; popłjet, dąć si skleničku*. Należą tutaj synonimy zawierające component semantyczny określający nie tylko przyjemność osoby pijącej alkohol (*delektować się, smakować*), lecz także pośrednie wyrażenia społecznego przyzwolenia na spożywanie alkoholu, o których nie wypada mówić wprost, np. *gasić pragnienie, lubić się napić*. Przyjemność w języku czeskim wyrażana jest czasownikiem wymagającym dopełnienia w formie celownika ze znaczeniem przyjemności – *dąć si skleničku, popłjet*. Frazeologizm *holdovat alkoholu* jest frazeologizmem z literackiej odmiany czeszczyzny, odwołującym się do historycznej sytuacji ceremonialnej (picia w hołdzie komus), picia w wyższych kręgach towarzyskich. Dzisiaj funkcjonuje on często jako eufemizm i opisuje długotrwałe picie.

Dla języka polskiego ważnym wątkiem okazuje się picie towarzyskie. Ponadto można wyodrębnić osobną kategorię, za pomocą której można opisać społeczne funkcjonowanie alkoholu obejmujące nie tylko sytuacje w karczmie, np. *wstąpić na piwo, iść na wódkę*, lecz także interakcje partnerów podczas picia. W języku polskim trzeba zwrócić uwagę na bardzo dużą ilość czasowników opisujących zachowania wobec kogoś, konkretnie: proponowanie alkoholu, upijanie partnera, np. *rozpijać kogoś, spijać kogoś, uraczyć kogoś*. W języku czeskim istnieje zaproszenie do karczmy w postaci analogicznych frazeologizmów ze znaczeniem zaproszenia, np. *jít na pivo* oraz *jít na dvojkę* (200 ml, 2 dcl wina to standardowy sposób podawania wina w Czechach) lub *jít na jedno*, dotyczący piwa. Można też kogoś zaprosić wprost – *pozvat* – lub pójść z kimś – *zajít na jedno (pivo)*. Picie alkoholu w towarzystwie zostało uchwycone we frazeologizmie

² Drugą możliwością użycia czasownika bez dopełnienia jest jedynie picie dziecka karmionego piersią.

społeczeńské pítí. Częste zmiany miejsca, w których spożywa się alkohol, opisują frazeologizmy *obrážet puťky* oraz *vymetat hospody*.

Ogromna ilość słownictwa (czasowniki, przymiotniki, porównania) w obu językach opisuje długotrwałe picie, picie bez umiaru (pojmowane jako proces), nawet nalogowe, wykraczające poza granice przyzwyczajności. Sens frazeologizmu jest często potęgowany przez porównanie człowieka do zwierzęcia, np. *chleptac, doić, siorbać, trąbić, žlopać; chlastat, chlemtat*, lub podkreśla długość trwania picia, np. *pociągać, sączyc; nasávat, sát*. Generalnie w języku polskim istnieje większa ilość słownictwa służącego do opisu osoby pijącej nalogowo, ekstremalnie, a więc mocniej jest weń wpisana wysoka miara i częstotliwość picia niż picie okazjonalne. Czeski czasownik *ožírat se* jest derywatem czasownika *žrát* ('żreć'), który historycznie oznaczał 'łykać coś, a dopiero później jego znaczenie uległo zmianie i zaczęto w ten sposób określać spożywanie jedzenia przez zwierzęta. W języku czeskim również pojawiają się umniejszające porównania, np. *pít jako houba* ('gąbka'), *pít jako doga, pít jako zvíře*. Frazeologizm *pít jak duha* ('tęcza') zawiera w sobie stare słowiańskie wierzenie, że tęcza wymaga dużo wody i dlatego pije wodę z ziemi. *Pít do foroty* oznacza 'na zapas', a we frazeologizmie *pít až se hory zelenají* widoczne jest odwołanie do nawadniania i ogrodnictwa. Określeniami pośrednimi, opisowymi, pokazującymi picie dużej ilości alkoholu są frazeologizmy *lít to do sebe* oraz *mít splávek (splav po czesku oznacza 'jaz'), ze sfery sacrum* pochodzi frazeologizm *pít do aleluja* – taka profanacja podkreśla dużą miarę picia. W tym kontekście należy podkreślić, iż słowniki frazeologiczne obu języków nie zawierają frazeologizmów dla niepicia.

Kolejną kategorią, którą można wydzielić w zakresie badanego materiału językowego, są frazeologizmy wskazujące na szybkość spożywania alkoholu. Dzieje się tak np. przez porównanie do strzelania – *strzelić kielicha, wychylić kielicha*. W potocznej odmianie języka polskiego istnieje frazeologizm *strzelić sobie banieczkę*. Metafora w tym wypadku wywodzi się z podobieństwa szklanki do bani, w której pędzono wódkę, a deminutivum wskazuje na traktowanie osoby w stanie nietrzeźwym z przymrużeniem oka. Frazeologizm *wysuszyć antałek* oznacza picie do samego dna i zawiera archaiczną nazwę miary wina. W języku czeskim szybkość picia oddają frazeologizmy *hodit to do sebe* (dosłownie 'rzucić coś do siebie'), *kopnout to do sebe* związane ze spożywaniem mocnych alkoholi. *Pít do dna* oraz *vypít na ex, dát na ex* oznacza 'wypić za jednym razem, do dna'. Istnieje też czasownik *exnout pivo* (w karczmie pije się na czas, kto szybkocej na jeden raz wypije szklankę piwa).

Słownictwo obu języków różni się stopniem upojenia alkoholowego. Obrazy niższej miary, lekkiego stanu upojenia, można znaleźć w leksemach oraz frazeologizmach *podchmielony, wstawiony* (metafora dużej ilości energii), *pod dobrą dlatą* (metafora szczęścia), *na rauszu* (słowo *rausz* pochodzi ze średniowiecznego języka niemieckiego, gdzie oznaczało nieskoordynowany ruch). Do opisu małej miary wypitego alkoholu służy też frazeologizm *moczyć usta*, w zaawansowanym stadium pijaństwa jest w tym wypadku używane słowo *gęba* lub *morda*. W języku czeskim niska miara upojenia reprezentowana jest przez frazeologizmy *být líznutej, být piclej (pic jest metaforą szybkości)* lub *být střiknutej* (dostać zastrzyk jako metafora szybkości), *být podnapilý* lub *být příopilý*.

Wyższy stopień upojenia oznaczają synonimy *spity* czy *upity* oraz frazeologizmy *být na gazie, pod gazem* (metafora szybkości), *být zaprawionym* (metafora pływania, marnowania się w zaprawie) lub *mieć w czubie* (metafora wierzchołka, góry, głowy). Żartobliwie sformułowany frazeologizm *být pod muchą* jest derywatem od czasownika *dmuchať* (metafora odurzonej głowy). Sytuacja najwyższego stanu upojenia jest w języku czeskim wpisana we frazeologizmy *mít špičku* (dosłownie 'mieć wierzchołek'), *mít v hlavě, být pod parou* lub *mít ji jako z praku* (dosłownie 'jak z procy' – obraz szybkiego upicia się oraz nadmiaru energii).

Wysoka miara pijaństwa, stan po spożyciu alkoholu objawiający się zamroczeniem myśli i zawierający określenie nieprzytomności charakteryzujące się w obu językach obrazem bezruchu, który w polszczyźnie można znaleźć np. we frazeologizmach *pijany do nieprzytomności, pijany w trupa*. Na przekroczenie granicy przyzwyczajności oraz wysoki stopień ponizienia dehonestacji w Wielkim łańcuchu bytu wskazują frazeologizmy porównujące człowieka do zwierzęcia, np. *pijany jak bydlę, jak świnią, jak dzika świnią*, lub jeszcze mocniej, do rzeczy, np. *pijany w sztok, jak bela*. Niestosowność pijaństwa podkreśla też element wulgarny we frazeologizmie *pijany w cztery dupy*.

W języku czeskim bezruch oddają frazeologizmy *být tuhý* (być stałym, nieruchomym), *být státej* (dosłownie 'być ściętym, nie być w stanie poruszać się z powodu braku głowy'), *být opilý* do *neprítomnosti* (do utraty świadomości), *být opilý do němoty* lub *být opilý jak zákon káže*, który ironicznie znaczy 'porządnie, poprawnie pijany', albo prześmiewczo zbudowany frazeologizm *opilý pod obraz boží*.

Kolejne porównania w języku czeskim charakteryzujące dużą miarę upojenia poddają się kategoryzacji, por.: *związnię (jako zvíře; jako prase! svině, jako kaneč 'dzika świnią'), rzczy (jako slva 'jak śliwka, jako snop, jako dělo 'armata, jako*

kára 'stara furmanka, jako sud 'beczka') oraz frazeologizm z tłem europejskim jako *cepelin* (nieruchomy jak stalowy sterowiec Zeppelin, który spadł). Eufemistycznie można się o osobie pijanej wyrazić w sposób następujący: *být v podroušeném stavu, být v povznesené náladě, být v náladě* ('być w – ulotnym – humorze') lub poblażliwie *mít náladíčku* (dosłownie 'mieć humorek'), *mít nakoupeno* (metafora pełni, obfitości), *přebírat míru, být společensky unavený* (dosłownie 'być towarzysko zmęczonym'). Z dystansem można podchodzić do osoby pijanej używając frazeologizmów: *říkat psovi slečno* ('mówić do psa panienko'), *být naložený v lihu* ('być marynowanym w spirytusie'). Słowniki czeskie i polskie przytaczają też niemałą ilość przykładów metaforycznego ujęcia pijaństwa jako stanu odurzenia z miłości czy powiązania pijaństwa z pozytywnymi emocjami, np. *píjany szczęštěm, mládością* itp.

Na nieskoordynowany ruch osoby pijanej wskazują frazeologizmy *být na mraky, být nadraný* (przywołujący historyczne darcie piór), pojawia się też metafora nieprostego ruchu: *drátovat cestu, chodit od zdi ke zdi* ('od ściany do ściany'). Często używany frazeologizm *opilý na mol* ma dwa możliwe źródła pochodzenia: pierwsze odwołuje się do słowa *Molium*, wywodzącego się w niemieckiej grypszerze z *jidisz*, oznaczającego bycie pełnym (alkoholu). Drugie, bardziej prawdopodobne wy tłumaczenie, odwołuje się do isnienia tego frazeologizmu już w XVI wieku – w takiej sytuacji frazeologizm opisywałby sposób mówienia i chodzenia osoby pijanej, porównując ją do motylka-mola.

Znacząca ilość słownictwa reprezentuje kategorię osoby pijanej, która jest w analizowanym materiale językowym uchwycona stereotypowo jako mężczyzna. Społeczne przyzwolenie na picie alkoholu oraz jednocześnie pogardę wyrażają deminutiva lub leksemy zawierające sufiksy stylistycznie nacechowane, np. *píjús, píjaczyna, píjaczysko*, także composita, np. *moczymoráda, moczygęba*. W większości przytoczonych przykładów chodzi o nazwy negatywne, lekceważące, a nawet nacechowane pogardliwie. Na element nieczystości i brudu na ubraniach pijaków wskazuje słowo *ochlaptus*. Przeszarżałe, używane w XIII wieku wyrazy *opój* lub *opilca* zawierają w sobie wyraźny element pogardy.

Można stwierdzić, że obraz typowego pijaka w języku polskim to osoba płci męskiej, przypominająca swoim zachowaniem zwierzę, osobę nieczystą i brudną. Wymienione cechy pijaka w języku polskim kojarzą się z brakiem umiaru w spożywaniu alkoholu, nie bardzo dają możliwość wyobrażenia sobie osoby pijącej okazjonalnie, osoby wesołej, rozbawionej. Pijak w języku polskim jest ujmowany jako osoba, którą się gardzi, ale też osoba, na którą się patrzy poblażliwie, lekceważąco, z dystansem, która jest jednak przez wspólnotę tolerowana.

Negatywnie nacechowane określenia w języku czeskim, wyrażające przede wszystkim wysoką ilość spożywanego alkoholu, to następujące rzeczowniki: *chlamstoun, chlastał, ochlasta*. Wyrazy te uzyskują negatywne nacechowanie poprzez ekspresywne brzmienie czasownika *chlístat* ('chlać'). Słowo *mazavka* oznacza osobę, która jest bardzo pijana, *namazaná* (dosłownie 'nasmarowana'), *násoska* zaś osobę notorycznie siorbiącą. Lekceważące *ochmelka* jest natomiast derywatem od czasownika *ochmelit se*, a więc upić się z nadmiaru chmielu, czyli piwa. Typowy dla języka czeskiego okazuje się frazeologizm *kamarád z mokré čtvrti* (dosłownie 'kolega z mokrej dzielnicy'), który podaje już słownik Kotta w XIX wieku, tłumacząc powstanie tego frazeologizmu faktem, że karczmy mieściły się w piwnicach, były chłodne i mokre.

Słowo *píjavka* odwołuje się do obrazu pijawki końskiej, a więc do metafory dużej ilości wypitego alkoholu. Tak samo jak w języku polskim, w języku czeskim można znaleźć odwołania do rzeszy zwierząt: *ožrala* to osoba, która żre, *vožungr* to osoba, która żunká, tj. wydaje dźwięki jak zwierzę.

Chociaż nazwy *pívař* oraz *milovník vína* są neutralne, można zauważyć tu delikatną różnicę: piwosz to leksem składający się z jednego słowa, wskazujący jednocześnie na ekonomię językową (duża częstość użycia), wielbiciel wina natomiast oddawany jest poprzez utarte połączenie słów, co wskazuje na jego mniejszą frekwencję w języku³.

Typowo kulturowymi czeskimi frazeologizmami okazują się słowa *ochmelka*, czyli osoba upijająca się piwem oraz *kamarád/ bratr z mokré čtvrti*. Można w tym miejscu wymienić też frazeologizm *pivní skaut* (harcerz), wyśmiewający regularne spotkania i zgrupowania piwoszy w knajpie oraz podobny frazeologizm zawierający historyzm, który podkreśla jego ironiczne znaczenie *příslušník mokrého cechu* (dosłownie 'członek mokrego cechu').

W eksperpowanym materiale słownikowym znajdują się prawie wyłącznie rzeczowniki rodzaju męskiego. Może to być spowodowane faktem, że słowniki podają podstawową formę wyrazu, w związku z czym trudno pisać o różnicowaniu genderowym. Ale przyczyną takiego stanu rzeczy może być również fakt, że o pijaństwie kobiet całkowicie nie wypada mówić. Jako derywat rodzaju żeńskiego pojawia się w słownikach polskich i czeskich tylko słowo *alkoholiczka*. O kobiecie-pijaku zaczyna się w obu językach mówić dopiero w momencie, gdy staje się widoczne jej uzależnienie od alkoholu. Degradujące słowo *opilka* oznaczało w języku czeskim wyłącznie mężczyznę, było odpowiednikiem polskiego

³ W języku czeskim istnieje też słowo *vinář*, które oznacza producenta wina.

opilcy, które dotyczyło zarówno mężczyzn, jak i kobiety. Od lat 90. XX wieku pojawia się jednak w prasie czeskiej słowo *opilka* na określenie pijącej kobiety – owo semantyczne przesunięcie może pokazywać pewne tabu współczesnego społeczeństwa czeskiego.

Szczególnie ciekawy element analizowanego materiału, językowego to frazeologizm zakotwiczone kulturowo, ale niemające ekwiwalentu w drugim języku. To właśnie w nich najbardziej widoczny jest językowy obraz świata danego języka. Można tu wydzielić rozmaite kategorie, np. nazwy zawodów, por. *pić jak ułan*, *jak szewc*; *pít jak námořník*, *jako carský důstojník*. Na podstawie porównania z polskim frazeologizmem zawierającym zawód (szewca) trzeba zauważyć, że w języku czeskim alkohol nie został przypisany powszechnej czeskiej profesji (młynarz). Kolejną grupą semantyczną pojawiającą się we frazeologizmach są przedstawiciele grup etnicznych. We frazeologii czeskiej dotyczy to przede wszystkim narodów północnych lub północno-wschodnich, np. *pít jak Rus*, *jak Dán*, *jak Holendr*. Zarówno Dán (Duńczyk), jak i Holendr są odwołaniem do czasów wojny trzydziestoletniej (1618–1648), w trakcie której żołnierze z krajów północnych przybywali na tereny dzisiejszych Czech i wypijali ogromne ilości wina. Tę samą nazwę (holender; dán) nosi również sprzęt do produkcji piwa, który rozgniata masę papierową, wchłaniając wielkie ilości wody. Czeski frazeologizm *opily jak feldkurát Katz* zawiera postać literacką, wiesznie pijanego księdza ze Szwejk⁴.

W polskich frazeologizmach trzeba podkreślić wątek tradycji, np. *pić strzemiennego*, *pić bruderszaft*. Frazeologizm z elementem niemieckim *pić bruderszaft* oznacza przejście z kimś na ty, czemu towarzyszy często szklanka alkoholu. Poza tym z wypiciem bruderszaftu wiąże się aspekt socjolingwistyczny: ustalone zachowanie i sposób przyjęcia alkoholu od osoby proponującej przejście na ty. Czeskiego odpowiednika tego rytuału brakuje. Frazeologizm *pić strzemiennego* odnosi się do starego zwyczaju wypicia ostatniego kieliszka tuż przed wyruszeniem konno w drogę. Doświadczenie wcześniejszych pokoleń można odnaleźć we frazeologizmach *pić jak stary*, *mieć twardą głowę*, *umieć się napić*, *pić do po-*

⁴ Nie ma kulturowych frazeologizmów w języku czeskim związanych jest z piwem. Pomimo tego, że tworzą one odrębną kategorię, niewchodzącą do końca w zakres prezentowanego przez nas w tym artykule materiału, podajemy dwa zasadnicze frazeologizmy z nim związane: *tekutý chléb* (chleb w płynie), którego wysoka jakość jest pewnego rodzaju dumą narodową, co potwierdza także frazeologizm *zlatý mok* (złoty trunk), zawierający pozytywnie konotowany archaizm *mok* oraz przymiotnik *zlatý*, który w wymienionym połączeniu niezmiennie kojarzy się z Pragą oraz Teatrem Narodowym (nazywanym Złotą Pragą oraz Złotą Kapsliczką).

duszki. *Pić jak stary* oznacza nie tylko *potrafić się napić*, lecz także zachowywać się według wzoru wcześniejszego pokolenia. Frazeologizmy *mieć twardą głowę*, *umieć się napić* potwierdzają fakt, że w czasach szlacheckich trzeba było umieć wypić w towarzystwie, szlachcic był oceniany na podstawie swoich możliwości picia. *Pić do poduszki* w znaczeniu pić w sposób niewidoczny, po cichu, nie zagryzając picia jedzeniem, nie ma ekwiwalentu w języku czeskim⁵.

Podsumowanie

Na badanym materiale językowym można prześledzić konkretne procesy językowe, takie jak specyfikacja znaczenia (np. słowa *piwo*, oznaczającego historycznie cokolwiek do picia; czasownik *pić* nie wymagający dopełnienia) oraz powtarzające się typowe stylowe nacechowania słów, które wywodzą się z pewnych wpisanych w kulturę polską i czeską obrazów związanych z pijaństwem. Trudno ustalić, któredy przebiega cienka granica pomiędzy tzw. przymknięciem oka na picie a jego potępieniem. W tym kontekście ciekawy okazuje się być wątek picia towarzyskiego, gdzie czeszczyna właściwie nie ma słów nazywających wprost upijanie kolegi od kieliszka.

Alkohol jest we frazeologię polską i czeską wpisany jednocześnie jako przyjaciel i wróg, jako personifikowany agens. To właśnie alkohol, a nie pijak wyrządza zło, alkohol, a nie pijak jest przyczyną negatywnych skutków widocznych u pijącego. Z drugiej strony można znaleźć niemałą ilość frazeologizmów podkreślających związek emocjonalny użytkowników języka polskiego i czeskiego z alkoholem: wiele frazeologizmów pokazuje przyjemność pijącego czerpaną ze spożywania alkoholu oraz tolerancyjne spojrzenie społeczeństwa na picie oraz pijących, które przejawia się w stylistycznym nacechowaniu słów, eufemistycznie skonstruowanej metaforze lub stylistycznie nacechowanej sufiksacji.

Osoba pijąca w języku polskim jest ujmowana w frazeologii albo jako osoba, którą się gardzi (pijak), albo jako osoba, na którą patrzy się lekceważąco i z dystansem, która jednak jest tolerowana przez wspólnotę (osoba pijana). Pijak w języku polskim i czeskim jest konceptualizowany jako osoba płci męskiej, która pije bez umiaru, jak zwierzę, czy gorzej, czy gorzej, jest w takim stanie, że można ją porównać już tylko do przedmiotu, natomiast o kobiecie-pijaku zaczyna się

⁵ Ekwiwalentu brakuje także w języku czeskim dla nazwy polskiego zwyczaju, jakim są *po-prawiny*.

mówić w obu językach dopiero w momencie, gdy staje się widoczne jej uzależnienie od alkoholu.

Do opisów językowych intensywnego spożywania alkoholu, wysokiego stopnia upicia się, szybkości upijania się, służą w obu językach negatywnie nacechowane, ekspresywne frazeologizmy z funkcją eufemizującą lub przśmiewczą. Ponadto można wydzielić dużą ilość degradujących metafor, wywodzących się od zwierząt lub obiektów, które wchłaniają ciecz. Cechą, na którą zwraca się uwagę we frazeologii związanej ze spożywaniem alkoholu w obu językach jest ruch, dokładniej: nieskoordynowany, chwiejny krok pijącego, odcięcie ciała od myśli, do metaforyzowania czego używane są najróżniejsze ciekawe określenia. Język czeski wykazał się w tym miejscu nieco większym poczuciem humoru. Stwierdzenie to może potwierdzać stereotypy narodowe, ale może też być spowodowane faktem, że czeskie słowniki użyte do badań zawierają więcej słownictwa potoczne.

Szczególnie interesujące okazały się frazeologizmy kulturowe. Została w nich mianowicie uchwycona historia – w postaci nazw zawodów, grup etnicznych, postaci literackich, tradycja oraz doświadczenie kulturowe.

W analizowanym materiale językowym otwiera się ogromna przestrzeń dla kreatywności językowej użytkowników języka, która jest jednak ograniczona pokoleniowo, społecznie lub regionalnie. Obfitości ciekawego materiału do zbadania dostarczyłyby zapewne internetowy słownik zatytułowany *Nowy Polski Słownik Pijacki* oraz wybitna książka Tuwima *Polski słownik pijacki*. Podobnie *Antologia bachiczna* (1959), *Bible pijaków piva* (2003) i *Lidová rčení* autorstwa J. Zaorálka (1948), ale na przeszkodzie w ich uwzględnieniu w niniejszym artykule stanęła ogromna ilość zawartego w nich słownictwa, problemy z wiarygodną klasyfikacją wybranych frazeologizmów (ze względu na różnicowany czas powstania wymienionych prac) oraz rejestr podanej przez autorów leksyki czy przesunięcia semantyczne, które miały miejsce na ponad osiemdziesięcioletnie przestrzeni rozwoju językowego.

Nadzwyczaj duża ilość słownictwa dotyczącego picia alkoholu w obu językach wskazuje na wielowiekową obecność alkoholu i pijaństwa w kulturze polskiej i czeskiej. Zarówno język polski, jak i czeski przechowują doświadczenia wcześniejszych pokoleń oraz wykazują się ogromną kreatywnością i poczuciem humoru w wyrażaniu zjawisk związanych ze spożywaniem alkoholu, przy czym należy podkreślić, że w obu językach prawie nie ma frazeologizmów odnoszących się do niepicia.

Bibliografia

- Bartmiński J. (1999), *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata* [in:] *Językowy obraz świata*. J. Bartmiński (red.), 109–127. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński J., Tokarski R. (1986), *Językowy obraz świata a spójność tekstu* [in:] *Teoria tekstów. Zbiór studiów*, T. Dobrzyńska (red.), 65–81. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawn. PAN.
- Bečka J. V. (1992), *Česká stylistika*. Praha: Academia.
- Čermák F. (1982), *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Čermák F. (2010), *Lexikon a sémantika*. Praha: NLN.
- Čechová M., Minářová E. (2002), *Česká stylistika*. Praha: ISV.
- Grzegorzczak R. (1999), *Pojęcie językowego obrazu świata* [in:] *Językowy obraz świata*. J. Bartmiński (red.), 39–46. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kurkowska H., Skorupka S. (1959) *Frazeologia* [in:] *Stylistyka polska*, H. Kurkowska, S. Skorupka (red.), 151–182. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lewicki A. M., Pajdzińska A. (2001), *Frazeologia* [in:] *Współczesny język polski*, J. Bartmiński (red.), 315–333. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Maćkiewicz J. (1999), *Kategoryzacja a językowy obraz świata* [in:] *Językowy obraz świata*. J. Bartmiński (red.), 47–55. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Müldner-Nieckowski P. (2007), *Frazeologia poszerzona*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Pajdzińska A. (2006), *Studia frazeologiczne*. Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.
- Pisarek W. (1978), *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Smith G., Getty C. (2003), *Bible pijaków piva*, przeł. J. Kočová. Praha: Pragma.
- Tokarski R. (1993), *Definicja semantyczna – czego i dla kogo?* [in:] *O definicjach i definiowaniu*, J. Bartmiński (red.), 47–61. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Tokarski R. (1999), *Językowy obraz świata w metaforach potocznych* [in:] *Językowy obraz świata*, J. Bartmiński (red.), 65–78. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Zaorálek J. (1947), *Lidová rčení*. Praha: František Borový.
- Słowniki:**
- Bečka J. V. (1979), *Slovník synonym i frazeologismů*. Praha: Novinář.
- Borys W. (2005), *Slovník etymologický jazyka polského*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brückner A. (2000), *Slovník etymologický jazyka polského*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

- Doroszewski W. (1958–1969), *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Hugo J. (2009), *Slovník nespisovné češtiny*. Praha: Maxdorf.
- Klégr A. (2008), *Thesaurus jazyka českého*. Praha: NLN.
- Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A. (2005), *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Warszawa: PWN.
- Kol. (2010), *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 1. díl. Přirovnání*. Praha: Leda.
- Kol. (2010), *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 2. díl. Výrazy nestovesné*. Praha: Leda.
- Kol. (2010), *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 3. díl. Výrazy slovesné*. Praha: Leda.
- Kol. (2010), *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 4. díl. Výrazy větné*. Praha: Leda.
- Kol. (1958–1971), *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia.
- Kopaliński W. (2003), *Slovník mýtů i tradycji kultury*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Müldner-Nieckowski P. (2004), *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Świat Książki.
- Machek V. (2010), *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: NLN.
- Rejzek J. (2010), *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.
- Skorupka S. (1974), *Slovník frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Tuwim J. (1959), *Polski słownik pijački. Antologia bachiczna*. Warszawa: Czytelnik.

Źródła internetowe:

- [on line] [dostęp 8 stycznia 2017] <http://ssjc.ujc.cas.cz/>
- [on line] [dostęp 8 stycznia 2017] <http://cogling.info/>
- [on line] [dostęp 8 stycznia 2017] www.bohemica.com/linguistics
- [on line] [dostęp 8 stycznia 2017] <http://nowy.polski.slovník.pijacki.cz.pl/slovník.html>
- [on line] [dostęp 8 stycznia 2017] <http://www.forum.frazeologia.pl/frazy.php?s=biblfraz>
- [on line] [dostęp 8 stycznia 2017] <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/frazeologia;5428726.html>

Słowiańskie przyjemności 2: Przekraczanie granic

pod red. Elżbiety Solak, Barbary Poptoek i Bojany Todorović

Zbigniew Rusek

Kraków

zbyrus@o2.pl

Bulgarian zaŭda' bagpipes'